

מנגנוני תכנון חקלאי הסמויים מעין הציבור: השלכות על המגוון הביולוגי בנגב ובערבה

רקע

שטחי העיבוד החקלאי מהווים חלק חשוב בדמותה של ארץ ישראל, ואת אחד המרכיבים המרכזיים במערך השטחים הפתוחים ברמה הארצית. במדינת ישראל, העתידה להיות אחת מהמדינות הצפופות בעולם המערבי בשנת 2020, הקרקע הינה משאב ציבורי ההולך ומתכלה. בשל כך, לשטחי החקלאות ישנו מקום חשוב מבחינה סביבתית: כשטחי חיץ בין אזורים מבונים המעניקים לציבור נוף פתוח, כשטחים המסייעים בחלחולם של מי נגר עילי למי התהום ועוד. בשל חשיבות זו יש לשומרם ולהגן עליהם, בכדי שלדור הנוכחי כמו גם לדורות הבאים יישמרו שטחים פתוחים. על כן, על ממשלת ישראל לנקוט בצעדים לחיזוק החקלאות - כחלק מהמאמץ הכולל של שמירת השטחים הפתוחים לרווחת הציבור. זאת ניתן להשיג במסגרת תכנון ופיתוח החקלאות והכפר ובשיפור הממשקים המשותפים הנחוצים של החקלאות והסביבה.

במהלך שנת 2006 ניכרה בקרב גורמים העוסקים בשמירת הטבע בישראל מגמה ברורה של הרחבת שטחי עיבוד חקלאי בדרום הארץ. מחוז דרום במשרד החקלאות פעל נמרצות לאיתור שטחים המבוקשים לעיבוד חקלאי עבור מספר יישוביים חקלאיים בנגב ובערבה. תהליך זה אופיין בשני היבטים מרכזיים:

- היסוד לתהליך זה הוא מתן אישורים מטעם גורמים במשרד החקלאות להגדלת תקן הנחלה (גודל יחידת קרקע לנחלה) ו/או הגדלת מסי הנחלות ביישובים קיימים וכן הקמתם של יישובים חקלאיים חדשים.
- השטחים המבוקשים לעיבוד חקלאי ואשר אותרו על ידי משרד החקלאות באיתור ראשוני הינם בעלי חשיבות לשמירת הטבע בישראל ובעולם ולשימור המגוון הביולוגי. בכלל זה מדובר על שטחי עין עופרים ("קול אמריקה") בערבה ושטחי חולות עגור ופארק הלס במערב הנגב.
- לאור הקונפליקט שנוצר בין הכשרת השטחים החקלאיים ושמירת השטחים הפתוחים והצורך הדחוף בהגנה על בתי גידול ייחודיים ורגישים, החליטה החברה להגנת הטבע לערוך עבודת מחקר בנושא, כשבבסיסה מספר שאלות עקרוניות:
- האם יש פוטנציאל פגיעה במשאבי טבע ונוף בעקבות הקצאה כה נרחבת של שטחי עיבוד חקלאי בנגב ובערבה ומה היקפה הצפוי?
- האם תמונת המצב בנגב ובערבה רחבה יותר והאם מתבצעת במקביל הקצאה נוספת של שטחי עיבוד חקלאי בהיקפים נרחבים? מה היקף כלל ההקצאות במרחב?

- אילו בתי גידול בעלי חשיבות למגוון הביולוגי שישראל התברכה בו צפויים להיפגע מהפיכת השטחים הפתוחים הטבעיים לשטחי עיבוד חקלאי?
- האם תהליך הרחבת שטחי העיבוד החקלאי אשר ביצעו החל לאחרונה מגובה בתהליך תכנון חקלאי ארוך טווח הכולל מטרות ברורות וחזון, או שמדובר בעצם בתהליך אינקרמנטלי של זחילה חקלאית, ללא יד מכוונת וראייה מרחבית רחבה?

ראוי לציין כי מעבר לשינוי שעוברים שטחים פתוחים איכותיים וערכיים במסגרת הכשרות הקרקע לאחר הקצאת קרקע, ישנן השלכות נופיות ואקולוגיות נוספות להרחבת פיתוח חקלאי שלא נסקרו במסגרת עבודה זו, כגון: השפעות שוליים (שימוש בדישון וחומרי הדברה, פסולת, תאורה, גידור, חדירת מינים אופורטוניסטיים, חדירת מינים פולשים ועוד), פגיעה נופית מבינוי חקלאי, פיזור פיתוח וקיטוע רצף שטחים פתוחים, ניצול יתר של מקורות מים וכרייה לא חוקית של חולות כמצע לשטחי חקלאות.

המנגנון המוסדי ודרך קבלת ההחלטות בהקצאת קרקע חקלאית

תהליך התכנון החקלאי, העוסק בתקן מספר נחלות ליישוב ותוספת נחלות ליישוב, וכן תהליך הקצאת קרקע לעיבוד חקלאי בפועל, נעשים ברובם באמצעות פעילות משרד החקלאות (החלטות השר וועדות מקצועיות). מקרב המנגנון המוסדי מעורבים בתהליכים אלה מינהל מרקעי ישראל ובמידה מסוימת גם רשות הטבע והגנים והקרן הקיימת לישראל.

נושא הקצאת קרקע חקלאית מטופל במשרד החקלאות במסגרת 2 ועדות: ועדת פרוגרמות וועדת קרקעות.

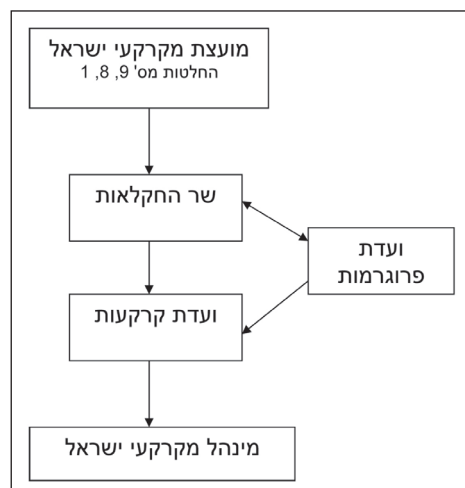
ועדת פרוגרמות - מטפלת במנגנון המסגרת התכנונית הפרוגרמטית (שמתבטא בהמלצה עקרונית להקצאת אמצעי ייצור כקרקע ומים) ליישוב. במונחי הקצאת קרקע, ועדה זו עוסקת בשאלת ה"כמה?".

ועדת קרקעות - מטפלת במנגנון ההקצאה הפרטני של הקרקע ליישוב בחכירה ארוכת טווח. ועדה זו עוסקת בהקצאת קרקע פרטית ליישוב בעקבות החלטות ועדת פרוגרמות להגדלת תקן הנחלה (גודל יחידת קרקע לנחלה) ו/או הגדלת מס' הנחלות. במונחי הקצאת קרקע, ועדה זו עוסקת רק בשאלת המיקום, שאלת ה - "איפה?".

עפ"י חוק יסוד מקרקעי ישראל, תש"ך 1960 והחלטות מועצת מקרקעי ישראל מס' 1,8,9 **שר החקלאות** הינו הגורם המוסמך לקבוע תקן מספר נחלות ליישוב ותוספת נחלות ליישוב, ועל כן ועדת פרוגרמות נדרשת להמליץ בנושאים אלו בפני שר החקלאות כגורם תכנון חקלאי מקצועי.

פעילות ועדה זו אינה מוגדרת בדין, ולמעשה היא מתבצעת מכוח נוהל פנימי של משרד החקלאות. הרכבה כולל מספר נציגים מהרשות לתכנון במשרד החקלאות ונציג הסוכנות היהודית וכן 2 משקיפים מתנועות ההתיישבות: אחד ממגזר המושבים (חקלאות המשק המשפחתי) ואחד ממגזר הקיבוצים (חקלאות המשק השיתופי) וכן בשנים האחרונות נוסף משקיף המייצג את מרכז המועצות האזוריות. בהתאם לנוהל עבודת ועדת פרוגרמות במקרים של שינוי נתוני פרוגרמת היישוב (שינוי בתקן מספר הנחלות, שינוי תקן גודל הנחלה) הדורשים את אישורו וחתימתו של שר החקלאות, מעביר יו"ר הועדה

פניה לשר הכוללת את ההחלטה והנימוקים שהביאו לקבלתה. בבקשות למתן המלצה לקביעת תקן מספר הנחלות הקריטריונים לבחינתן בדיוני ועדת פרוגרמות הם: תקן מספר הנחלות ביישובים סמוכים דומים, היקף השטחים המעובדים, היצע הקרקע והמים אותם ניתן להעמיד לרשות האגודה, מספר בתי האב ביישוב, מיקום גיאוגרפי ותיקון עיוות היסטורי. ככלל, לא מאושרת תוספת לתקן מספר נחלות אלא במקרים חריגים ומיוחדים, בעיקר בפריפריה (בהמשך נראה כי ועדת הפרוגרמות החליטה לשנות כלל זה והפכה את היוצא מן הכלל לכלל גורף).

איור 1: הגורמים המעורבים בתהליך הקצאת קרקע חקלאית

בבקשות למתן המלצה לתקן גודל נחלה הקריטריונים לבחינתן בדיוני ועדת פרוגרמות הם: התאמה לתקן גודל נחלה באזור, התאמה לתקן גודל הנחלה באזור בו השלמת הקרקע למשבצת, מספר החקלאים הפעילים ביישוב, מצאי קרקע זמין והיכולת להתקיים ולהפעיל משק חקלאי על בסיס גודל נחלה הקיים והעתיד.

החלטת ועדת פרוגרמות נכנסת לתוקף עם אישורו וחתימתו של שר החקלאות ומופצת לגורמים הנוגעים בדבר, בכלל זה גם את שרשרת מקבלי ההחלטות במשרד החקלאות, חברי ועדת קרקעות ומינהל מקרקעי ישראל (האגף החקלאי בהנהלה הראשית ובמחוז הרלוונטי), לשם המשך הטיפול המינהלי בהקצאת הקרקע עליה החליט השר.

רשות הטבע והגנים הממונה מכוח החוק על תחומי שמירת הטבע בישראל והגנה על ערכי טבע מוגנים, נחשפת לנושא רק מתוקף ישיבתה כמשקיפה בוועדת הקרקעות. הליך זה מתרחש רק לאחר שבוועדת פרוגרמות, בה אין לה כל ייצוג נקבעה מסגרת הקצאת הקרקע. לכן, רשות הטבע והגנים נדרשת לשאלת המיקום (שאלת ה – "איפה?").

בפועל, תיאום משרד החקלאות עם רשות הטבע והגנים נעשה רק בשני

שלבם: ראשית- ברמת המטה, כאשר נציג מטעמה יושב כמשקיף בועדת הקרקעות אשר מקצה בפועל את הקרקע לחכירה ארוכת טווח. לאחר מכן, ברמת המחוז – בה נעשה תיאום ראשוני בין המשרד המחוזיים של גופים אלו.

ערכי טבע ונוף בשטחים המיועדים להקצאה החקלאית בנגב ובערבה

הרחבת שטחי עיבוד חקלאי אל עבר שטחים טבעיים פתוחים ואיכותיים, שמעולם לא הופרו בתהליכי פיתוח, עלולה לפגוע ב"נופי בראשית", המהווים עבור הציבור הישראלי את דמות מרחביו של הנגב והערבה. יתרה מכך, נופים ייחודיים אלו, מהווים בתי גידול ייחודיים למינים רבים מהחי והצומח, גם בקנה מידה בינלאומי. חלק מבעלי החיים והמצמחים מצויים בסכנת הכחדה.

הערבה הצפונית - שטחי עין עופרים ("קול אמריקה")

בדרום ים המלח וצפון הערבה נפגשים ארבעה נופים מדבריים מיוחדים שחשיבותם גדולה לשמירת הטבע בארץ ובעולם: החופים הביצתיים עשירי המים של מלחת ים המלח, ביתרונות החווארים, שיפולי המכתש הקטן ומישור הערבה הכולל מאות עצי השיטים הפזורים בו.

מבחינה אקולוגית, זהו המרחב המדברי הגדול השמור ביותר בישראל בתחום השקע הסורי אפריקאי. מרחב זה מתפקד מבחינה אקולוגית כגשר למעבר של מינים שמקורם באסיה, אל שטחי שמורות הטבע הנרחבים שבמרכז הנגב המשתרעים עד לסיני. הפגיעה בו משמעותה פגיעה בגשר המחבר את עולם החי והצומח שבין יבשת אפריקה ואסיה. האזור נמצא במגע עם שטחים דומים בשטחי ממלכת ירדן המגדילים את ערכו כאזור שמירת טבע נרחב בעל חשיבות בין-לאומית, בתוך השקע העמוק ביותר בעולם. מרחבי הערבה הצפונית הם בית גידול ייחודי ונדיר המייצג את עולם החי האפריקאי. סוונת השיטים והצומח המלווה אותן משמשות בית גידול של שלל עופות, חרקים, יונקים וצמחים. עצי השיטים שבצפון הערבה לא נפגעו עד כה מהשאיבה של מי התהום, כפי שאירע בערבה התיכונה מדרום, בה השאיבה גרמה בעבר להתייבשותם של אלפי עצי שיטה ולהתייבשות המעיינות הקטנים. המגוון הביולוגי בשטח זה עשיר ביותר ונובע ממגוון הנופים.

מערב הנגב - שטחי חולות עגור ופארק הלס

אזור חולות עגור הוא חלק מגוש החולות הגדול ביותר בארץ שאינו מופר, המשתרע בין ניצנה לבין כרם שלום. גודלו ורציפותו של השטח הפתוח והטבעי מאפשר לאוכלוסיות רבות של מיני צומח וחי להתקיים בו. מרחב זה כולל שישה טיפוסים נוף.

מבחינה אקולוגית האזור ייחודי בשל הימצאות חול ממקורות ימיים ומקורות יבשתיים, המעשיר את החי והצומח בסביבה, וכן בשל היותו כאזור גשר בין מדבריות סיני לנגב המערבי ולמישור החוף הדרומי. הכחדתם המוחלטת כמעט של בתי גידול חוליים באזור מישור החוף מחייבת לשמור בית גידול נדיר זה. הצומח באזור חולות עגור עשיר ומיוחד לחולות ממקור ימי, ושונה מחברות הצומח של חולות ממקור יבשתי- כחולות הערבה. עושר מיני החי שבחולות עגור והייחוד של חלק מאוכלוסיותיהם הם לכשעצמם סיבה

מספקת להכרזת השטח כאזור בעל חשיבות לשמירת טבע. נופי מישורי הלס הפתוחים, הכוללים ריבוד עמוק של לס על גבי קירטון וקונגלומרט מהווים שרידים של דלתת נהר קדמון. נופים אלו מהווים שריד אחרון שמור של בית הגידול של מישורי הלס שהיה בעבר בית הגידול הנפוץ ביותר בנגב הצפוני, ושנפגע מפיתוח נרחב. לכן, גוברת חשיבות שימורו כאזור שמירת טבע ונוף. כיום אין ברחבי הנגב ולו שמורה אחת המגנה על שטח רחב של לס, ופארק הלס מהווה מפלט האחרון למינים רבים החיים בבית גידול זה.

ממצאים ומסקנות

במהלך שני העשורים האחרונים, ידוע לכל כי החקלאות הישראלית מצויה בקשיים רבים ובמשבר. תהליכי תכנון חקלאי דוגמת הגדלת תקן מספר הנחלות, הגדלת תקן גודל נחלה ואישור פרוגרמה ליישוב חדש היו חריגים ביותר.

סקירת החלטות ועדת פרוגרמות בין השנים 2000-2006 מעלה כי החל משנת 2004 מתוכנן בהובלת משרד החקלאות פיתוח חקלאי רחב היקף במרחבי הנגב והערבה של לכל הפחות כ-94,000 דונם, במסגרת 4 מועצות אזוריות בחלוקה הבאה:

מועצה אזורית	היקף קרקע (בדונם)
תמר	16,650
ערבה תיכונה	16,300
אשכול	38,100
חבל אילות	24,000

היקף קרקע זה בולט בראיה אזורית ביחס לנגב והערבה, אך גם בהשוואה לשאר חלקי הארץ בהן התוספות של שטחי עיבוד זניחות ביחס למספר זה. יתרה מכך, תמונת המצב בנגב ובערבה רחבה יותר (למעלה מ-100,000 דונם), ומנתוני משרד החקלאות עולה כי מתבצעת במקביל הקצאה נוספת של שטחי עיבוד חקלאי בהיקפים נרחבים (קייבוצי מועצה אזורית אשכול, יישובי מועצה אזורית רמת נגב ומיזמים חקלאיים ברמת נגב ובמצפה רמון).

על אף שנוהל ועדת הפרוגרמות מציין כי הליכים אלו של תוספת לתקן מספר נחלות יעשה במקרים חריגים ומיוחדים, בעיקר בפריפריה – ברור מהנתונים כי בפועל ועדת הפרוגרמות החליטה לשנות כלל זה והפכה את היוצא מן הכלל לכלל גורף.

להלן ממצאים ומסקנות נוספים:

• החל משנת 2004 – 80 דונם לנחלה כנורמת התכנון החקלאי בנגב ובערבה לאורך שנים, במסגרת נורמות התכנון במשרד החקלאות והגופים המיישבים היה נהוג בתכנון החקלאי סף עליון לגודל נחלה - 80 דונם. מדובר היה בכלל תכנון חקלאי הנוגע לפרוגרמות של יישובים בנגב, כאשר הסיבה להקצאת היקף קרקע כזה היה מיעוט המשקעים באזור זה של הארץ. לכן, מדובר היה בטיפוס משקי אקסטנסיבי המשלב בין קרקע

המעובדת בהשקייה (שלחין), לקרקע שאינה מעובדת בהשקייה (בעל). משרד החקלאות קובע כיום נורמה חדשה של גודל נחלה בנגב ובערבה 80 דונם בטיפוס משקי אינטנסיבי שאינו מבחין בין קרקע המעובדת בהשקייה (שלחין), לקרקע שאינה מעובדת בהשקייה (בעל). כל זאת, ככל הנראה ללא עבודת תכנון חקלאי כוללת ומקיפה הבוחנת שקיים מצאי הקרקע והמים הנדרשים למהלך כה כולל וללא הסכמות מראש עם גורמים נוספים דוגמת מערכת הביטחון ורשות הטבע והגנים.

התנהלות זו מטבעה, יוצרת מצב בו משרד החקלאות מרעיף במהלך 3 השנים האחרונות התחייבויות שלטוניות בכל הנוגע להגדלת תקן מספר הנחלות והגדלת תקן גודל נחלה מבלי לוודא כי קיים מצאי קרקע ומים (2 אמצעי הייצור המרכזיים בעיבוד חקלאי) התואם את החלטותיו. נושא זה מקבל משנה תוקף לאור משבר משק המים הקשה שישראל נמצאת בעיצומו.

- אי תחימת החלטות על ציר הזמן המלצות ועדת פרוגרמות לשר החקלאות, כמו גם החלטותיו בכל הנוגע להגדלת תקן מספר הנחלות, הגדלת תקן גודל נחלה ואישור פרוגרמה ליישוב חדש מהוות התחייבויות שלטוניות אשר מתברר כי אין מותנות בלוחות זמנים, ולמעשה ניתן לשנותן בכל עת.
- העדר מעורבת הציבור ושקיפות בתהליך התכנון החקלאי מנגנון ההקצאה של משרד החקלאות נעדר מעורבות ציבורית והסביבתית בתהליך התכנון החקלאי, ועל אף ההיקפים הגדולים שמוקצים באמצעותו להרחבת שטחי חקלאות על חשבון שטחים פתוחים ערכיים ורגישים - פועל ללא שקיפות ציבורית וללא מתן שיקולים נוספים על שיקולי החקלאות והחקלאים בנגב ובערבה..

סיכום

בראייה ארוכת טווח ראוי לנהוג בחסכנות ובתבונה גם בתכנון הקרקעות לעיבוד חקלאי במרחבי הנגב והערבה. בכדי לקבל את גל הפיתוח החקלאי הצפוי ולמנוע נזקים בלתי הפיכים יש להיערך בתכנון כוללני המבוסס על שמירת ערכיהם הייחודיים של הנגב והערבה, ולדאוג כי שטחים פתוחים איכותיים עשירים בערכי טבע ונוף יישארו במצבם הנוכחי הן בשל חשיבותם המדעית לטובת שימור המגוון הביולוגי שמצוי בהם והן בשל יכולתם לתרום בעתיד לפיתוח תיירותי בר קיימא של האזור למען רווחתם והנאתם של תושבי ישראל.

העבודה שערכה בנושא זה החברה להגנת הטבע מעלה 4 מסקנות מרכזיות:

- הצורך בשילובם של שיקולים סביבתיים בתהליך קבלת ההחלטות במשרד החקלאות: אופן קבלת ההחלטות במשרד החקלאות בכל הנוגע להקצאת קרקעות בעייתי מאוד מכיוון שאינו שקוף וחשוף לציבור, ובכל הנוגע לפעילות ועדת פרוגרמות אינו כולל כלל שיקולים סביבתיים.
- הליכי התכנון הפנימו מזמן (וביתר שאת מאז נחקק חוק הייצוג לארגוני הסביבה) את החשיבות שיש לנציגי הציבור להשמיע את דברם. אך למרבה הצער, דווקא במקום קריטי כ"כ מבחינה ציבורית וסביבתית-קול הציבור לא נשמע בתהליך קבלת ההחלטות.

מנגנוני תכנון חקלאי הסמויים מעין הציבור

היקפי הפיתוח הגדולים (בפני עצמם בראיה אזורית של אזור הדרום ואף ביחס לאזורי הארץ האחרים) והסמיכות פעמים רבות בין מוקדי הפיתוח לשטחים פתוחים איכותיים מבחינה אקולוגית ונופית מדגיש את הצורך בשילובם של היבטים סביבתיים בהקדם האפשרי בתהליכי התכנון החקלאי.

מבחינה ציבורית לא ניתן להסכים להמשך המצב הקיים, בו השיקולים הסביבתיים נכנסים בתהליך קבלת ההחלטות רק בשלב מאוחר יחסית בתהליך קבלת ההחלטות של ועדת קרקעות (באמצעות ייצוג של קק"ל ורט"ג) – שלב בו נשאלת רק שאלת האיתור והמיקום (שאלת ה"איפה") של תוספת שטחי החקלאות, ולא מידת הצורך בהם ושאלת הכמות הנדרשת.

• שטחים פתוחים איכותיים בעלי חשיבות אקולוגית ונופית – תחת לחצי פיתוח חקלאי: מהיבט שמירת הטבע והנוף, הקצאה כה נרחבת של שטחי עיבוד חקלאי באזור מדברי אכן מאיימת לפגוע בערכי טבע מוגנים ובבתי גידול ייחודיים. זאת, לאור אופן ההקצאה הנהוג כיום במשרד החקלאות (מתן הבטחות שלטוניות בהיקף של לפחות 100,00 דונם, ללא יצירת תשתית מוסכמת עם גורמים נוספים כגורמי סביבה ושמירת טבע בכל הנוגע למצאי הקרקע שניתן להקצות לעיבוד חקלאי).

ידוע כי קיים כיום בחלק ממרחבי הנגב והערבה קונפליקט בין מהלך הפיתוח החקלאי לצורך בשמירת הטבע, הסביבה והנוף (חולות עגור ופארק הלס באזור מוא"ז אשכול, שטחי עין עופרים – קול אמריקה במוא"ז תמר ובערבה התיכונה). תמונת המצב בנגב ובערבה רחבה יותר ומתבצעת במקביל הקצאה נוספת של שטחי עיבוד חקלאי בהיקפים נרחבים. נושא זה מקבל משנה חשיבות גם כאשר מבינים כי קיים פיתוח חקלאי נרחב בשטחי המועצה האזורית רמת נגב (באר מילכה, התיישבויות בודדים בדרך היין ומיזמים חקלאיים) ומצפה רמון (בתוכנית "שפת המדברי"). יתרה מכך, כאשר נורמת התכנון במושבים במ.א. אשכול עומד על כ- 80 דונם, סביר כי לא ירחק היום וקיבוצי האזור יבקשו הרחבת משבצת בהתאמה להחלטות הנוגעות למושבים הסמוכים.

• צורך מיידי בהכנת נספח נופי סביבתי לתהליכי הפיתוח החקלאי בנגב ובערבה: לא ניתן להסכים להמשך המצב הקיים, מצב של זחילת פיתוח חקלאי אל עבר שטחים פתוחים ערכיים המהווים בתי גידול ייחודיים, ללא יד מכוונת וראייה תכנונית - מרחבית רחבה הכוללת שיקולים נוספים דוגמת שיקולים אקולוגיים ונופיים.

קיים צורך מיידי בעריכת מהלך תכנון חקלאי אסטרטגי כולל המציב יעדים ומטרות, אשר יכלול במסגרתו הכנת נספח נופי סביבתי לתהליכי הפיתוח החקלאי בנגב ובערבה. על משרד החקלאות כגורם המוסדי המוביל את מהלכי הפיתוח לגלות אחריות ציבורית-סביבתית ולשנות מהלכו: יש לאתר מצאי קרקעות מוסכם לאור ממצאי נספח נופי- סביבתי, שיערך בשקיפות תוך שיתוף גורמים סביבתיים, ולאחר מכן להקצות אותן לישובים החקלאיים במרחב.

• צורך בקידום מחקר, מעקב ובקרה על השלכות נופיות ואקולוגיות בכל הנוגע להרחבת פיתוח חקלאי: יש מקום לקדם את בחינת הממשק בין

חקלאות לסביבה ושמירת הטבע בישראל. במסגרת זו ראוי לבחון היבטים שונים כגון: השפעות שוליים (שימוש בדישון וחומרי הדברה, פסולת, תאורה, גידור, חדירת מינים אופורטוניסטיים, חדירת מינים פולשים ועוד), פגיעה נופית מבינוי חקלאי, פיזור פיתוח וקיטוע רצף שטחים פתוחים, ניצול יתר של מקורות מים וכרייה לא חוקית של חולות כמצע לשטחי חקלאות.

רק כבדרך זו יובטח כי שטחים פתוחים איכותיים עשירים בערכי טבע ונוף יישארו במצבם הנוכחי לדור הנוכחי ולדורות הבאים.

איתמר בן דוד

מקורות

- אמוץ זהבי (מאי 2007) ערכה של הערבה הצפונית לשמירת הטבע.
החברה להגנת הטבע (נובמבר 2007) הקצאת קרקע חקלאית והרחבת שטחי עיבוד חקלאי בנגב ובערבה כאיום לשמירת הטבע והנוף.
מועצת מקרקעי ישראל, החלטות 1, 8, 9
משרד החקלאות. ועדת פרוגרמות: פרוטוקולים של ישיבות בשנים 2006-2000.
משרד החקלאות. נוהל ועדת פרוגרמות.
משרד החקלאות. נוהל ועדת קרקעות.
רשות הטבע והגנים: שמורת טבע חולות עגור - דברי הסבר והנמקה.

